

INTRODUCCIÓ

Tot i haver-los escrit en un període de deu anys, no és casualitat que aquests tres assajos sobre Balzac, Dickens i Dostoievski apareguin junts en un llibre. Amb un propòsit comú, vull mostrar els tres grans escriptors de novel·la del segle XIX —els únics, segons el meu parer— com a prototipus que, precisament pel contrast de les seves personalitats, es complementen, i potser eleven cap a una forma més clara el concepte de novellista, de forjador de mons èpics.

Si parlo aquí de Balzac, Dickens i Dostoievski com els únics grans novellistes del segle XIX, amb aquesta anteposició no menystinc en absolut la grandesa d'algunes obres de Goethe, Gottfried Keller, Stendhal, Flaubert, Tolstoi, Victor Hugo i altres, alguna novel·la concreta dels quals sovint supera de lluny les novel·les per separat de Balzac i de Dickens, particularment. I per això crec que he de manifestar de forma expressa la meva convicció interior que existeix una diferència immutable entre l'autor d'una novel·la i el novellista. Novellista, en darrer terme i en el sentit més elevat, només ho és el geni enciclopèdic, l'artista universal que construeix un cosmos sencer —aquí, l'extensió de l'obra i l'abundància de personatges venen a ser un argument— i presenta un món propi (amb models propis, amb les seves pròpies lleis de la gravetat i el

seu propi firmament) al costat del terrenal. És aquell que impregna amb la seva essència cada personatge i cada fet amb una intensitat tal que no només esdevenen típics per a ell, sinó també per a nosaltres, amb una energia plàstica que sovint ens sedueix fins al punt que anomenem com ells fets i persones, i llavors diem dels homes a la vida real coses com un personatge balzaquià, una figura dickensiana, una natura dostoiévskiana. Amb l'abundància de figures, cada un d'aquests artistes conforma una llei de vida, una concepció de la vida tan unificada que a través seu el món adquireix una nova forma. I descriure aquesta llei interna, aquesta formació de caràcters en la seva unitat subjacent és, en essència, el que intento en el meu llibre, el subtítol no escrit del qual podria ser: «Psicologia del novel·lista».

Cadascun d'aquests tres escriptors de novel·la té la seva pròpia esfera: Balzac, el món de la societat; Dickens, el món de la família; i Dostoievski, el món de l'Un i del Tot. Amb la comparació de les tres esferes, es mostren les seves diferències, però en cap moment he pretès interpretar aquestes diferències fent judicis de valor, ni tampoc destacar els elements nacionals d'un artista mostrant simpatia o rebuig. Cada gran creador és una unitat tancada en si mateixa, amb els seus límits i el seu pes segons unes mesures pròpies: una obra té només un pes específic, en cap cas absolut, en la balança de la justícia.

Els tres escrits pressuposen un coneixement de les obres: no volen ser una introducció, sinó una sublimació, una condensació, un extracte. Poden ser això perquè resumeixen, donant només a conèixer com a essencial allò que he sentit en primera persona. Lamento més que res aquesta imperfecció inevitable del text sobre Dostoievski; la seva dimensió infinita no es podrà abastar mai, com

tampoc la de Goethe, per molta fórmula que es tingui i extensa que sigui.

Al costat d'aquestes grans figures del francès, l'anglès i el rus, hauria volgut afegir el retrat d'un novel·lista alemany representatiu, un forjador de mons èpics, en aquell sentit elevat que atorgo a la paraula. Tanmateix, no en trobo ni un de sol d'aquesta categoria tan elevada, ni en el present ni en el passat. Potser és el sentit d'aquest llibre, reivindicar-lo per al futur i saludar-lo des de la distància.

Salzburg, 1919

BALZAC

Balzac va néixer el 1799 a la Touraine, la província de l'abundància, a la terra alegre de Rabelais. Era el juny de 1799, un any que val la pena repetir. Aquell any, Napoleó —el món, alarmat ja per les seves gestes, encara l'anomenava Bonaparte— tornava a casa des d'Egipte, mig vencedor i mig fugitiu. Havia lluitat sota un cel estranger davant de les piràmides, testimonis de pedra; després, massa cansat per a acabar amb fermesa una obra que havia començat grandiosament, esquivant en un vaixell diminut les corbetes de Nelson que el sotjaven, va reunir un grapat d'hommes lleials pocs dies després de la tornada i, escombrant el grup d'opositors de la Convenció, es va fer amb el domini de França d'una tirada. 1799, l'any de naixement de Balzac, significa el començament de l'Imperi. El nou segle ja no coneixerà el *petit général*, ni tampoc l'aventurer cors, sinó tan sols Napoleó, l'emperador de França. Encara passaran uns deu o quinze anys —els anys en què Balzac serà un noiet— i les mans àvides de poder abastaran mitja Europa, mentre els seus ambiciosos somnis s'enlairaran com una àguila que sobrevola tot el món, d'Orient a Occident. Una persona que tot ho viu intensament com Balzac no podia quedar-se indiferent si els seus primers setze anys de vida, quan un va mirant al seu voltant, coincidien com

si res amb els primers setze anys de l'Imperi, tal vegada l'època més fantàstica de la història universal. Perquè les primeres vivències i el destí, en realitat, no són tan sols la cara interna i externa d'una mateixa cosa? Que arribés un qualsevol i, des d'una illa qualsevol de la blava mar Mediterrània, vingués a París, sense amics, sense ofici ni benefici, sense fama ni dignitat, controlés el poder desfermat que allí hi havia, esmicolant-lo per prendre'n les regnes; que un qualsevol, un individu sol, un estrany, guanyés París amb les mans buides, i després França, i després el món sencer, aquest caprici aventurer de la història, a Balzac no li arriba des d'unes lletres impreses inversemblants entre llegendes o històries, sinó en color, endinsant-se en la seva vida personal a través de tots els sentits, desperts i assedegats, poblant els seus camins interiors, encara sense recórrer, amb realitats multicolors per recordar. Unes vivències com aquestes per força s'han de convertir en exemple. El Balzac infant potser va aprendre a llegir amb les proclames que, orgulloses i solemnes, en to gairebé romà, parlaven de victòries llunyanes, mentre el dit infantil maldestre devia assenyalar al mapa com França s'anava inflant progressivament per Europa, igual que un riu desbordat, i resseguir les marxes dels soldats napoleònics: avui per Mont Cenis, demà per Sierra Nevada, pels rius cap a Alemanya, per la neu cap a Rússia, pel mar fins a les costes de Gibraltar, on els anglesos van calar foc a la flotilla amb bales de canó incendiàries. De dia, els soldats potser jugaven amb ell al carrer —soldats amb la cara marcada pels cops de sabre dels cosacs—; de nit, el devien despertar sovint els retronys dels canons disparats amb fúria cap a Àustria per desfer la capa de gel sota la cavalleria russa a Austerlitz. Tots els anhels de joventut es devien fondre

en el pensament, en la imaginació, en aquell nom cobejat: Napoleó. Davant del gran jardí que des de París condueix al món, es va aixecar un arc de triomf amb els noms gravats de les ciutats conquerides de mig món. Com es devia transformar de cop aquest sentiment de domini en enorme decepció quan les tropes estrangeres van entrar més tard amb música i banderes onejants per aquella orgullosa arcada! Allò que succeïa a fora, en el món agitat, creixia a dins com a vivència. Ben aviat ja va experimentar l'enorme subversió dels valors, tant espirituals com materials. Va veure els assignats, que prometien cent o mil francs amb el segell de la República, onejant al vent com papers sense valor. A les monedes d'or que li passaven per les mans, tan aviat hi havia el perfil obès del rei decapitat, la gorra jacobina de la llibertat, la cara del cònsol romà o Napoleó amb el seu vestit d'emperador. En una època de tan grans revolucions, en què la moral, els diners, el país, les lleis, les jerarquies, tot allò que estava contingut dins d'uns límits estables des de feia segles es va anar filtrant o es va desbordar, en una època de canvis mai vistos, aviat va haver de ser conscient de la relativitat de tots els valors. El món al seu voltant era un remolí i quan, marejat, alçava la mirada buscant una orientació, un símbol, un estel que l'il·luminés per sobre d'aquella crispació encesa, en el vaivé d'esdeveniments sempre trobava aquell que era al centre de l'acció, el punt de partida de mil sotragades i oscil·lacions. Fins i tot el va arribar a veure en persona, a Napoleó. El va contemplar en una desfilada, cavalcant amb les criatures que havia fet créixer amb la seva voluntat: amb Rustan, el mameluc; amb Josep, a qui havia regalat Espanya; amb Murat, a qui havia fet propietari de Sicília; amb Bernadot, el traïdor; amb tots aquells per als quals

havia encunyat corones i conquerit regnes, elevant-los d'un passat d'ombres a un present radiant. En un segon, a la seva retina s'havia gravat una imatge viva i penetrant, més gran que tots els exemples de la història: havia vist el gran conqueridor del món! I per a un noiet, veure un conqueridor no és equiparable al desig de convertir-s'hi? En dos altres llocs, just en aquell moment, descansaven dos conqueridors més: a Königsberg, on es resolia la confusió del món amb una cosmovisió, i a Weimar, on un poeta l'abastava totalment amb tant domini com Napoleó amb els seus exèrcits. Però això, per a Balzac, encara seria força temps una distància insalvable. De l'impuls de voler-ho sempre tot, mai només una sola cosa, d'aspirar àvidament a tota la plenitud de l'univers, d'aquesta ambició malaltissa li era deutor abans que res a l'exemple de Napoleó.

Aquesta enorme voluntat universal no troba de seguida el seu camí. De primer, Balzac no es decideix per cap ofici. Si hagués nascut dos anys abans, hauria entrat amb divuit anys a les files de Napoleó i potser hauria assaltat els turons de la Belle Alliance, on les municions angleses no paraven de disparar; però a la història universal no li agraden les repeticions. Al cel tempestuós de l'època de Napoleó li segueixen plàcids dies d'estiu, temperats i relaxants. Sota el regnat de Lluís XVIII, el sabre es torna espasí, el soldat, cortesà i el polític, orador; ja no és el puny de l'acció o la fosca cornucòpia de Fortuna que atorguen posicions elevades a l'Estat, sinó que unes suaus mans femenines concedeixen el favor i la gràcia, la vida pública s'encalla i es torna banal, l'escuma dels esdeveniments s'aplana en un llis estany. El món ja no es pot conquerir amb les armes. Napoleó, un exemple per a alguns, era una dissuasió per a molts. Així doncs, quedava l'art. Balzac co-

mença a escriure. Però no com els altres, per arreplegar diners, per entretenir, per omplir els prestatges de llibres, per ser tema de conversa: ell no es delia per un bastó de mariscal de la literatura, sinó per la corona d'emperador. Comença en una mansarda. Amb un pseudònim, com si volgués provar les seves forces, escriu les primeres novel·les. Encara no és la guerra, només és jugar a guerra; són maniobres, encara no és la batalla. Insatisfet amb el resultat, descontent de l'èxit, abandona l'afer, es dedica tres o quatre anys a altres oficis, fa d'escrivent al despatx d'un notari, observa, mira, gaudeix, penetra el món amb el seu esguard i llavors torna a començar des del principi. Però ara amb aquella voluntat colossal, amb la totalitat com a objectiu, amb aquell afany gegantí i fanàtic que no fa cas del detall, del símptoma, del fenomen, de l'estella, per abastar només el que es mou en cercle amb grans vibracions i així, poder percebre el misteriós engranatge dels instints primaris. Del batibull d'esdeveniments, extreure els elements purs; de l'embolic de números, la suma; de l'estrèpit, l'harmonia; de la plenitud de la vida, l'essència; apressar el món sencer dins el seu alambí, tornar-lo a crear *en raccourci*, en una reducció exacta, i insuflar-li vida amb el seu propi alè, guiar-lo amb les seves mans, aquest món tan sotmès: aquest és ara el seu objectiu. No s'ha de perdre res d'aquesta diversitat i, per reduir l'infinit fent-lo finit, l'inassolible fent-lo humanament possible, només hi ha un procés: la compressió. Tota la seva energia treballa per concentrar els fenòmens fent-los passar per un sedàs per deixar enrere tot allò que no és essencial i filtrar només les formes pures, valuoses; i aleshores, al caliu de les seves mans, comprimir aquestes formes aïllades i disperses per integrar la seva enorme diversitat en un sistema clar

i fàcil de comprendre, de la mateixa manera que Linné compila mil milions de plantes en un quadre sinòptic, o el químic descompon les innumerables composicions en un grapat d'elements: aquesta és ara la seva aspiració. Simplifica el món per llavors dominar-lo i, un cop sotmès, el tanca en la gran presó de *La Comèdia humana*. Amb aquest procés de destil·lació, els seus personatges són sempre tipus, compendis característics d'una majoria als quals una voluntat artística inaudita ha tret tot allò sobrant i irrellevant. Aquestes passions rectilínies són les forces motrius; aquests tipus purs, els actors; aquest entorn simplificat amb decorats, els bastidors de *La Comèdia humana*. Balzac aconsegueix concentrar introduint a la literatura el sistema administratiu centralitzat. Igual que Napoleó, fa de França, de París, el perímetre del món. I dins d'aquest contorn, al mateix París, traça diferents cercles: la noblesa, la clerecia, els obrers, els poetes, els artistes, els erudits. Concentra cinquanta salons aristocràtics en un de sol, el de la comtessa de Cardignan; cent banquers en el baró de Nucingen; tots els usurers en Gobsec; tots els metges en Horace Bianchon. Fa que totes aquestes persones visquin més a prop les unes de les altres, topin més sovint, es barallin amb més vehemència. Si la vida produeix un miler de variants, ell només en té una. No coneix tipus mixtes. El seu món és més pobre que la realitat, però més intens. Perquè els seus personatges són extractes; les seves passions, elements purs; les seves tragèdies, condensats. Igual que Napoleó, comença conquerint París. Després ocupa una província darrere l'altra —cada departament envia, per dir-ho així, un representant al parlament de Balzac—, i aleshores llença les tropes per tots els països com el victoriós cònsol Bonaparte. S'expandeix, envia

els seus homes als fiords de Noruega, a les planúries sorrenques i cremades d'Espanya, sota el cel de color de foc a Egipte, als ponts congelats del Berezina; la seva voluntat de conquerir el món arriba a tots aquests llocs i més enllà. I igual que Napoleó, que en el descans entre dues campanyes militars va crear el *Code civil*, Balzac, descansant de la conquesta del món a *La Comèdia humana*, ens dona un codi moral de l'amor i del matrimoni, un tractat principal, i encara traça una altra línia per sobre del meridià de les seves grans obres: l'alegre arabesca dels *Contes drolàtics*. De la misèria més profunda de les cabanes dels pagesos, se'n va als palaus de Saint-Germain, s'endinsa en les estances de Napoleó, i per tot arreu esquinça la quarta paret posant al descobert els secrets de les cambres tancades; fa alto amb els soldats a les tendes de campanya a la Bretanya, juga a la borsa, mira entre bastidors, supervisa la feina de l'erudit; no hi ha cap racó al món que no il·lumini amb la seva flama màgica. De dos a tres mil homes formen el seu exèrcit, que es va fent gran des del palmell de la seva mà i, de fet, els fa sorgir com per art de màgia. Han vingut del no-res despullats i ell els vesteix, els regala títols i riqueses. I com Napoleó als seus mariscals, els ho torna a prendre, juga amb ells, els empaita per mesclar-los. La varietat d'esdeveniments és in comptable; el paisatge rere els esdeveniments, immens. Aquesta conquesta del món de *La Comèdia humana*, aquest pols de tota la vida comprimida és únic en la literatura moderna, com únic és Napoleó en la història moderna. Però conquerir el món era el somni juvenil de Balzac i no hi ha res més potent que una determinació primerenca que esdevé realitat. No en va, havia escrit sota un retrat de Napoleó el següent: «*Ce qu'il n'a pu achever par l'épée je l'accomplirai par la plume*».